

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 94 1973

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

nom att bortse ifrån att Gyllenstens essäer i hög grad är skrivna »från den här och nu uppiktade synpunkten» (Ord; notiser till ett författarskap), dvs. de är skrivna i ett visst bestämt syfte, i en viss bestämd situation, och gör inte anspråk på generell giltighet. Jag vill inte gå så långt som till att hävda, att Gyllensten också i essäerna och noterna framträder i »roller», men där finns ofta en ironi som gör det svårt att ta uttalandena alltför bokstavligen. Det är t.ex. en påfallande skillnad i stil mellan dessa estetiska essäer och Gyllenstens journalistik; de hör mera samman med hans diktning, även om det naturligtvis också i dem finns åsikter och attityder som inte enbart hör ihop med »stadiet» utan också hänför sig till Gyllensten privatmannen.

De brister som finns i Hans-Erik Johannessons avhandling sammanhänger till stor del med ämnets ovanliga svårighetsgrad och bristen på uppövd metodik för just den här typen av litteraturvetenskapliga undersökningar. Att min recension i första hand uppehållit sig vid punkter, där jag är av annan mening än författaren, beror på att jag betraktar hans avhandling som uppslagsrik och väsentlig och ser den som den självklara utgångspunkten för den kommande Gyllenstenforskningen. Det är sannolikt att mycket av huvudresultaten ifråga om Gyllenstens filosofiska beläsenhet och hans Kierkegaard-beroende kommer att stå sig.

Sverker Göransson

Viveka Hagnell: *Att läsa litteratur och att se teater. Upplevelse av spelade dramatiska verk och av lästexter med likartat innehåll.* (Akad. avh.) Lund 1973.

Redan titeln på Viveka Hagnells avhandling talar om att det är ännu ett stoffområde, och också ännu ett problemområde, som läggs in under litteraturvetenskapen här i vårt land. Det har blivit många sådana nya områden under de senaste åren, och när det gäller Ingvar Holms avdelning för drama, teater och film i Lund, kan man verkligen säga att de har fått i uppdrag att utvidga ämnets gränser. Viveka Hagnells avhandling visar också med vilken aptit och entusiasm man där har gett sig i kast med sitt uppdrag.

Boken inleds med ett teorikapitel, där vi finner en genomgång av vad litteratur- och teaterkritiker från Aristoteles till våra dagar har sagt om den verkan en teaterföreställning resp. en lästext har på publiken. Uttalandena har grupperats under sex huvudkategorier (bl.a. information som förmedlas, graden av trovärdighet). Teoriavsnittet blir sedan underlag för fyra s.k. fältundersök-

ningar, dvs. undersökningar av hur grupper av försökspersoner har uppfattat och tolkat fyra par av texter, som har presenterats i identisk eller mycket likartad form dels som bok, dels som teaterföreställning. Sammanlagt ca 1500 personer deltog i undersökningarna. De fyra textparen var Din stund på jorden, Joe Hill, Collaget Små ting till nöje och uppbyggelse och Rättegången mot LeRoi Jones. Det är dock bara undersökningen av Din stund på jorden som redovisas i avhandlingen. De tre övriga finns i en stencilerad följskrift, varur endast resultatsammanfattningarna har tagits med i den tryckta avhandlingen. Det finns f.ö. ännu en stencilerad följskrift till boken. Den innehåller mellan 300 och 400 uttalanden av teoretiker, och det är dessa uttalanden som ligger till grund för urvalet i bokens teorikapitel.

Fältundersökningarna är kopplade till teorikapitlet på så sätt att teoretikernas uttalanden betraktas som ett slags hypoteser, som med avhandlingens eget uttryck skall »kontrolleras» genom undersökningarna. Syftet har nämligen varit att med teorierna som bakgrund göra »en empirisk undersökning av tankarnas hållfasthet bland teaterbesökare och läsare här och nu» (s. 21). Viveka Hagnells målsättning har alltså varit att ur hela den västerländska kritikens historia välja ut livskraftiga och representativa teorier, som är prövbara i den meningen att hon skall visa om teaterbesökare och läsare i dag upplever några verk så som teoretikerna från ofta vitt skilda tider har hävdats att verk av det ena eller andra slaget upplevs. För att göra denna prövning har hon täckt några aspekter av dessa teorier med frågor och uppgifter i omfattande intervjuformulär, som grupper av läsare resp. teaterbesökare har besvarat. Dessa aspekter och dessa publikgrupper har hon sedan under bearbetningen och redovisningen av resultaten hållit isär. Bokens slutkapitel blir en sammanfattande diskussion av teorierna eller hypoteserna, som där betraktas mot bakgrunden av resultaten från fältundersökningarna.

Om detta kan genast sägas att det är ett gigantiskt företag, som man – trots det klart uttalade syftet – inte kan vänta sig att se slutfört i den här boken. För det skulle bl.a. ha krävts ett mycket större och mera varierat urval av texter och mera representativt utvalda grupper av läsare och teaterbesökare. Det Viveka Hagnell kan peka på i sitt slutkapitel är några punkter, såsom totalupplevelsen, trovärdigheten och konflikter mellan personerna contra konflikter inom personerna, där läsoplevelsorna resp. teaterupplevelsorna har blivit något olika i undersökningarna, som därmed har gett ett visst stöd åt någon av teori-grupperna. Oftare måste hon emellertid konstatera att det inte har blivit några skillna-

der, att stödet inte är övertygande, att de använda texterna inte lämpar sig för kontroll av den teorigruppen, att iakttagelserna möjligen är marginella eller att man kanske kan tala om »tänkbara speglingar» av det förlopp som Aristoteles »möjligen» skulle ha kallat för katarsis. I slutkapitlet förs diskussionen inte heller fram till nya hypotesbildningar, baserade på sådana teorigrupper som har prövats eller modifierats genom resultaten av undersökningarna. På en del punkter förefaller resultaten vara så samstämmiga att det antagligen skulle ha kunnat göras, men Viveka Hagnell har varit försiktig och avstått från försök i den riktningen.

Om man håller fast vid det klart uttalade syftet med undersökningarna och vid att hela boken dessutom är uppbyggd kring uppgiften att pröva några av teorigrupperna, finns det alltså inte särskilt stora resultat att notera. Efterklokt kan man säga att den målsättningen kanske inte var så fruktbar. Nu finns det emellertid i boken också en »överlagrad» målsättning, som diskret börjar komma till synes först i det tredje kapitlet (om metod). Där säger Viveka Hagnell att resultaten skall »öppna för resonemang» och ses »som ett led i strävan att få fram hypoteser om vilka mediafaktorer som styr publiken», och »studierna skall kunna tjäna som bas för vidare forskning på området» (s. 53–54). Detta senare är vad vi brukar kalla för en explorativ undersökning, en typ av undersökning som behövs just när man ger sig in på nya eller föga bearbetade forskningsområden. Och det är längs den linjen jag menar att Viveka Hagnell har uppnått sina väsentliga och konstruktiva resultat.

I det perspektivet är det emellertid en brist i avhandlingen att den inte innehåller en beskrivning av forskningsläget, en sammanfattning av vad som redan har gjorts av empiriska undersökningar. Det enda som finns är en halv sida med »några ord om tidigare forskning». Om man ser avhandlingen som en explorativ undersökning, fattas här alltså en viktig bit i själva utgångsläget. Hur stor den biten kunde ha blivit vet jag inte. En del har dock gjorts, och som läsare väntar man sig att få besked om hur mycket och vad det är. Frånvaron av en sådan översikt innebär dessutom, att Viveka Hagnell inte kan ställa sina egna resultat i relation till tidigare empirisk forskning, vilket säkert hade blivit fruktbart för det vidare arbetet med de här problemen.

I redovisningen av de fyra undersökningarna – varav alltså bara Din stund på jorden finns i den tryckta avhandlingen – finns nämligen en mängd delresultat, och också stora grupper av resultat, som pekar på konsekventa och sammanhängande skillnader mellan upplevelserna av lästexten och

teaterföreställningen. Där finns också en serie faktoranalyser av försökspersonernas bedömningar med hjälp av verbala skalor, och dessa analyser har gett inte bara tolkbara (vilket inte alltid är fallet med faktoranalyser!) utan också verkligt intressanta resultat. Där finns ett rikt material att utnyttja för alla som kommer att forska vidare på det här området: underlag för att utforma nya hypoteser, avgränsa problem, planera andra experimentella undersökningar. Och det är väl, när allt kommer omkring, vad man gärna vill finna i den första avhandlingen från en ny institution och på ett nytt område.

Däremot väntar man sig inte att finna ett så stort antal tryckfel och andra inadvartenser, och inte heller ett så osäkert handlag med språket, som man faktiskt gör. Litet irriterande är det också att Viveka Hagnell inte kostar på sig några förklaringar till den statistiska och beteendevetenskapliga begreppsapparatur som hon använder. Den apparatur är nödvändig här, och så vitt jag kan bedöma tillämpar hon den korrekt och med gott omdöme. Men de flesta humanister är fortfarande obekanta med beteendevetenskaplig grundkurs, och det är inte bara fandan som bör »beregne sit publikum»!

Åtskilligt i Viveka Hagnells avhandling inbjuder till fortsatt diskussion, därför att det lokaliserar vitala men ännu inte färdigbehandlade problem. Till det hör bl.a. försöken att beskriva själva försöksmaterialet, dvs. närmast romanen Din stund på jorden resp. texten till teaterföreställningen (som Viveka Hagnell håller sig till) eller själva föreställningen (som det med tanke på media-problemen hade varit önskvärt att arbeta med). Dessa försök upptar inte mindre än 40 sidor i boken, men trots aktningssvärda och energiska ansatser i olika riktningar leder de egentligen inte fram till någonting som sedan kan utnyttjas i undersökningen. Här finns uppenbarligen svårhanterliga metodiska och delvis rent praktiska problem, som man får försöka komma till rätta med innan man kan komma vidare i den riktningen. För några år sedan fick ju Gunnar Hallingberg mer eller mindre göra halt inför liknande problem beträffande radiodramat.

Detta hänger nära samman med själva media-problemet, som hela tiden står i centrum för avhandlingen. Det är emellertid bara indirekt som undersökningens resultat kan knytas till mediet. Det beror på att Viveka Hagnell å ena sidan har arbetat med texterna, å andra sidan med effekterna av lästexten resp. teaterföreställningen. Det hennes resultat direkt visar är därför hur grupper av människor har uppfattat fyra textpar (som delvis är olika) när de läser dem i bok resp. hör och ser dem gestaltade på scenen. Innan man effek-

tivt kan närma sig media-problemen måste man uppenbarligen lägga ner mycket arbete på den svåra uppgiften att analysera och beskriva inte bara texten utan också teaterföreställningen.

Särskilt beträffande Din stund på jorden finns det många intressanta frågor som rör den adaptation, som Moberg gjorde för scenversionen. Viveka Hagnell hävdar att de båda texterna är nästan identiska, vilket i hög grad är en sanning med modifikation. Det är riktigt i så måtto att boken och teatertexten i djupare (men samtidigt ganska vag) mening är mycket lika varandra. Det är emellertid oriktigt i så måtto att Moberg bokstavligen har skrivit om nästan varenda rad för scenversionen: på ytan är de båda textmassorna mycket olika. Den omarbetningen har rimligen med mediet att göra, men de metodproblem som ligger i detta går Viveka Hagnell nästan helt förbi.

Det hör nu en gång till svårigheterna, men också till privilegierna, för dem som ger sig ut på nya områden: att man kommer i kontakt med så många nya eller outredda problem som måste passeras och lämnas för fortsatt arbete. Och det är verkligen ingen liten uppgift som Viveka Hagnell har fört i hamn. Man kan vara tveksam inför det fruktbara i försöken att »kontrollera» några teorigrupper och deras relevans för läsare och åskådare i dag, men då finns det så mycket mer att ta fasta på under den explorativa målsättningen. Det är en i bästa mening nyttig bok hon har åstadkommit: en bok som pekar ut vägar för vidare empirisk forskning och som inbjuder till fortsatt arbete med teoretiska och metodiska problem.

Gunnar Hansson

Jan Thavenius: *Stil och vokabulär. En undersökning av formord i lyrik och prosa*. (Litteratur Teater Film. Skrifter från Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, 1). Akad. avh. Lund 1972.

Jan Thavenius vill med sin avhandling visa att även formorden har stilistisk relevans. Han syftar också till att åstadkomma så enkla och rättvisa mått som möjligt för att på rent kvantitativ väg beskriva och analysera stilen. Till sist är han ute efter att bestämma stilistiska skillnader mellan texter av olika slag och från skilda tider.

Undersökningsmaterialet är i första hand två urval poesi, ett bestående av Fredmans epistlar, ett större stickprov gustaviansk poesi samt fyra perioder Tegnérpoei, ett annat av Gullbergs lyrik. Det förra kallar Thavenius äldre lyrik, det senare yngre lyrik. Det kan ifrågasättas om lyrik är adekvat benämning för ett urval som innehåller gustaviansk och tegnérsk poesi i en mängd olika

genrer, bl. a. epik. För att få något att jämföra med har Thavenius till poesiurvalet lagt två urval prosa. Det ena utgörs av Carita Hassler Göranssons material för hennes studie över Ordfrekvenser i nusvenskt skriftspråk, det andra av Sture Alléns material från tidningssvenska, på vilket han bygger sina nusvenska frekvensordböcker. Det förra urvalet kallar Thavenius äldre prosa, det senare yngre prosa. Benämningen måste sägas vara olycklig, då den korresponderar med benämningarna för poesien, och det som kallas äldre prosa till en del inte är mer än något decennium äldre än det som kallas yngre. Thavenius varnar visserligen (s. 70) för att betrakta de olika textmaterialen som representativa för det benämningarna lockar en att tro, men varningen till trots är risken stor att läsaren gör sådana generaliseringar. Fråga är om författaren inte själv också fallit i gropan. Så då han s. 78 av att de längre prepositionerna *uppå, utav* etc. har höga frekvenser i äldre lyrik men knappast alls förekommer i prosan drar slutsatsen att »de längre alternativformerna har med tiden ersatts av de kortare och detta har gått snabbare i lyriken än i prosan». Vetskapen om materialets ringa representativitet, liksom det faktum att vi för prosa inte alls har något material äldre än 1880-talet, borde hindrat sådana generella uttalanden.

Även en annan kritik av urvalet är på sin plats. Äldre prosa består av ett mycket blandat material, skoluppsatser och brev, tidningssvenska (där ibland Dagens Nyheters sportsidor!), läseböcker samt ett antal romaner. Yngre prosa består helt av tidningssvenska. I prosan är mängder av författare representerade, de flesta anonymt. Större delen av äldre lyrik har två författare, yngre lyrik endast en. Det blir mycket egendomligt att jämföra material, som är så olikartade och så olika sammansatta. Naturligare hade varit att jämföra poesien med ett urval litterär prosa, eventuellt dessutom ett icke-litterär. Därtill kommer de egendomliga proportionerna mellan materialen: äldre lyrik mer än 130000 ord, yngre lyrik endast ca 49000, äldre prosa 500000, yngre prosa 100000. Det är som framgår ett inte så lyckligt materialval, men Thavenius har här måst ta vad som fanns, om han inte skulle behöva göra mycket omfattande egna excerperingar på ett nytt material.

Då formorden antas ha stilistisk relevans avses inte att de själva genom sina förekomster skulle ha det utan att de har det såsom indikatorer på syntaktiska val. Tyngdpunkten i avhandlingen ligger i demonstrationen av detta, medan frågan om formordens omedelbara stilistiska relevans knappast berörs. Som jag ser det har Thavenius då han ser formorden som indikatorer på syntaktiska val